

Rond het oude kerkje van Empel

Aart Vos en Jan Buiks

Door zijn strategische ligging aan de Maas heeft het dorp Empel in het verleden veel te lijden gehad van het oorlogsgeweld. De kerk werd enkele malen met de grond gelijk gemaakt, maar steeds weer herbouwd.

Deze gravure uit 1585 is niet bijzonder waarheidsgetrouw. Nogal wat soldaten op het water en op land strijden met elkaar. Linksboven de Bommelerwaard. De schepen links van het midden zitten vol Spanjaarden (M) en Bosschenaren (L). Is een van de twee kerkjes dat van Empel? (Foto: Stadsarchief)

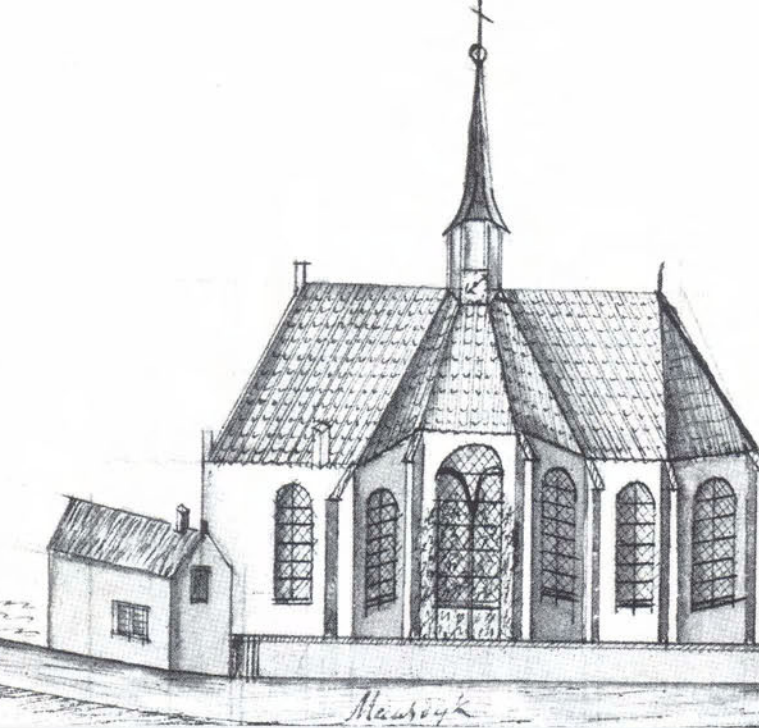

De kerk van Empel wordt al heel vroeg vermeld. Reeds in de Romeinse tijd stond er een tempel, en daarom is het niet zo verwonderlijk dat hier al in de vroege Middeleeuwen een christelijk bedehuis verrees.

In de zogenaamde *Codex Laurehamensis* van de abdij Lorsch (omgeving Worms) komt een aantekening voor van de schenking in 815/6 aan deze abdij van ondermeer de kerk in de *villa Empele*.¹ Als schenker wordt genoemd Alfger, maar in een andere opsomming staat de gift op naam van ene Lantfridus.² Uit een in dezelfde *Codex* opgenomen oorkonde van 969 blijkt dat de toenmalige kerk door overstromingen verwoest was en na herbouw opnieuw was ingewijd door de bisschop van Luik.³ Het is niet bekend waar deze (en latere) Empelse kerken precies gestaan hebben. Door de vele overstromingen

van de Maas kan men genoodzaakt zijn geweest de kerk naar een veiliger plek te verplaatsen.

Eind zestiende eeuw krijgt Empel te maken met ander geweld. Bij de schermutselingen tussen de opstandelingen en de Spaanse troepen onder de Graaf van Mansvelt wordt in 1585 de bevolking van Empel verdreven, het dorp geruïneerd en het kerkje met de grond gelijk gemaakt. Historieschrijver Pieter Bor schrijft in zijn *Geleghentheyt van sHertogen-Bosch* over de Spaanse veldtocht het volgende: 'Int laetste van November ofte begin December anno 1585 is de Grave Carel van Mansvelt met omtrent 3000 (sommighe seggen van 4000) mannen, meest oude ende vande beste ende geoefenste soldaten⁴ haestelijck ende onverdacht uyt 't lant van Ravesteyn

Hendrik Verhees tekende vele kerken in Noord-Brabant. Het opschrift bij deze tekening luidt: 'Empel met de kerkhoft muur tegens den Maasdijk den 11 october 1789'. (Uit: J. v. Laarhoven, *Het schetsenboek van Hendrik Verhees, Den Bosch 1975*)

overgescheept ende ghevallen int eylant van Bommelerweert.' De Staten van Holland vreesden dat de Spaanse troepen niet alleen de Bommelerwaard 'inden gront zouden bederven' maar vandaar uit ook andere gebieden zouden aanvallen. In der haast werd de Graaf van Hohenlohe richting Bommelerwaard gedirigeerd met tal van schepen inclusief soldaten. Deze staken dijken door zodat de Bommelerwaard onder water liep.⁵

De Spaanse legeraanvoerder schreef daarop aan de Bossche stadsregering dat hij Spaans krijgsvolk dat in Den Dungen lag, opdracht had gegeven zich naar de kerk van Empel te spoeden en zijn regiment dat onder leiding stond van Bobadilla, te voorzien van allerlei wapens en geschut. De Bosschenaren moesten de Spanjaarden en het wapentuig met allerlei bootjes van Den Dungen naar Empel vervoeren.⁶

Vergeefse moeite. De Spaanse troepen konden niet anders dan zich terugtrekken.

De Spanjaarden wisten volgens Bor niet waar zij zich moesten 'berghen ofte te onthouden'. Hals over kop vluchtten zij richting Empel en verbleven daar 'onder den blauwen hemel in groter coude, armoede ende hongersnoot'. Bor vermeldt dat er nog al wat Spanjaarden waren met tenen en vingers zó ernstig bevroren, dat ze van hun voeten en handen afvielen, 'niet tegenstaende zij ghelaeft ende verwarmt waren' door de Bosschenaren.⁷

Een lichtpuntje in deze barre tijden was de ontdekking van een beeld van de Moeder Gods. De Kroniek van Sint Geertruy verhaalt dat een Spaanse soldaat vlakbij de kerk van Empel zijn spa in de grond stak en op een pas geverfd

beeld van Maria stiet. Zonder Gods macht kon dat 'tafe-reel' daar eenvoudigweg niet hebben gelegen, 'ende hebben het beelt met groote devotie in de kerck tot Empel gebrocht [...] ende hebben alle gelijk de hijlige Moeder Godts Maria aengebeden ende alle gesworen haeren soete naem euwelijk verbonden soude sijn; soo hebben sij eenige wijnige dagen daer naer een confraternitijt van de suyvere ende onbevleekte maget Maria opgericht.'⁸

Dat alles nam niet weg dat de Spanjaarden klappertandend uit Empel wegluchtten, met medeneming van het beeld van de Maagd.

Van het kerkje van Empel restte in dat jaar een ruïne. Slechts de klok van de kerk bleef gespaard en werd aan Gestel verkocht. In 1606 had het geld dat de klok opbracht echter nog geen bestemming gevonden. De Empelnaren verzochten de bisschop om het geld te mogen gebruiken.⁹ Of zij de kerk daarmee wilden opbouwen is niet bekend. In 1613 stond er echter een nieuwe kerk die in dat jaar door bisschop Masius werd bezocht. De bisschop noteerde dat de kerk geen ramen bezat. De stad 's-Hertogenbosch schoot te hulp en gaf glasschilder Jan van Diepenbeek opdracht een raam te maken voor de kerk.¹⁰

Rustte er zegen op het gebouw? We weten niet of de gereformeerden, die in 1648 de kerk in bezit namen, goed voor de kerk zorgden. Het was maar een kleine schare. In 1677 werden 24 gereformeerde lidmaten geteld.¹¹ Daarbij moeten we nog bedenken dat de gereformeerde gemeente gevormd werd uit Empel, Rosmalen en Gewande. Wellicht dat naast het aantal lidmaten een groep zogenaamde 'liefhebbers', die (nog) geen lid wilden worden maar wel geïnteresseerd waren, de gereformeerde eredienst bezochten. In 1791 bestond de gereformeerde gemeente van de drie dorpen uit 30 lidmaten en 54 toehoorders.¹² Er is geen reden om aan te nemen dat tussen 1648 en 1791 de omvang groter was. Tussen 1648 en 1700 werden in de Empelse kerk tussen de tien en zestien kinderen gedoopt.¹³

Wellicht kon het geringe aantal gereformeerden de kosten voor het onderhoud niet in zijn geheel opbrengen. Opnieuw sprong Den Bosch bij. In december 1663 klaagden de kerkmeesters van Empel hun nood en verzochten de stad een bijdrage 'in 't weder opbeuren' van de kerk. De glazen waren vernield en de preekstoel lag in duigen. 'Speciaal' voor het glas ontving de predikant van Rosmalen, ds. Kisch, een bedrag van zestig gulden¹⁴ (twee maandlonen van een werkman – a.v.) die de som aan de kerkmeesters van Empel, Matthijs van Strijp en Jan Jans van Driel, overhandigde.

De gereformeerde Empelnaren hebben slechts korte tijd het genoegen gemaakt te mogen kerken in hun vernieuwde bedehuis. In 1672 deelde ook Empel in Neer-

lands reddeloosheid, redeloosheid en radeloosheid toen koning Lodewijk xiv de Republiek binnentrok. De Franse troepen trokken op naar Den Bosch en legerden zich in Crèvecoeur. Eind 1673 lieten ze het fort, inclusief de gebouwen en de kerk van het fort in de lucht vliegen. Om de aftocht van de Fransen te bemoeilijken verschanste een deel van het Staatse garnizoen zich rond de kerk van Empel, op het kerkhof. Op de tekening van Verhees zien we een muur rond het kerkhof waar soldaten zich achter konden verbergen. Het lukte de Fransen echter per schip naar Grave te ontkomen. Ze staken daarbij niet alleen de dijk boven Empel door maar ook de kerk in brand.¹⁵ Het dorp Empel werd in de oorlog met de Fransen vrijwel geheel verwoest en de bevolking verdreven.¹⁶

Toen Hendrik Verhees in 1789 de kerk tekende, schetste hij de situatie na de herbouw van 1673. Tot 1819 bleef het kerkje in gereformeerde handen, toen werd het gebouw weer ingericht als bedehuis voor de katholieke gemeenschap van Empel. Volgens het gedenkboekje *50 jaar Parochiekerk St. Landelinus Empel 1950-2000* verkeerde het

gebouw toen in slechte staat: 'De protestanten hadden nauwelijks onderhoud gepleegd.'

In de voorbije eeuwen werd de kerk steeds weer afgebroken, herbouwd en verbouwd. Een aantal malen werd de kerk door oorlogsgeweld vernield. In 1903/04 heerste er vrede in het land, toen maakte de slopershamer echter een definitief eind aan het oude kerkje van Empel. Achter de plek waar het kerkje stond verrees een moderne neogotische kerk die tenslotte in 1944 door oorlogsgeweld vernield werd.

Onderzoek naar de geschiedenis van Empel is niet eenvoudig aangezien er maar heel weinig archiefmateriaal van het dorp bewaard is gebleven. Hopelijk kunnen opgravingen in de toekomst nog enig licht werpen op de ligging, datering en plattegrond van de diverse kerkjes van Oud-Empel.

Noten

- 1 H.P.H. Camps, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, dl. 1 De Meierij van 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage 1979) nr. 15.
- 2 Camps a.w., nr. 17.
- 3 Camps a.w., nr. 24.
- 4 In tegenstelling tot de huidige moderne tijd kunt u uit de tekst van Pieter Bor opmaken dat 'oud' juist geroemd en gewaardeerd werd!
- 5 Pieter Bor, *Geleghetheit van 's Hertogen-Bosch etc.* ('s Graven-Hage 1630) 52-53.
- 6 J.H. van Heurn, *Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch, deel II* (Utrecht 1776) 166-167.
- 7 Bor a.w., 52-53.
- 8 Kroniek van Sint Geertruy (uitgave in voorbereiding), fol. 281r-281v.
- 9 L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, 5 delen (St. Michiels-Gestel 1870-1876) dl. II, 580.
- 10 Schutjes a.w., dl. II, 580.
- 11 Rijksarchief in Noord-Brabant, Archief Classis 's-Hertogenbosch, inv.nr. 37 ('Acta Deputatorum', 1677-1749) (Met dank aan Jac. Biemans).
- 12 H.A.M. de Wit, 'Schets van de organisatie der Gereformeerde en Katholieke kerkelijke instellingen op het vlak van de zielzorg in het gebied der huidige provincie Noord-Brabant tussen 1570 en 1795', in: *Organisatie en indeling van de Kempen op politiek en religieus gebied tijdens het Ancien Régime*, *Kultuurhistorische verkenningen in de Kempen*, dl. 7 (Eindhoven 1981) p. 89.
- 13 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHT), DTB Rosmalen nr. 3. Bij tien doopbedieningen staat uitdrukkelijk vermeld dat het sacrament in Empel werd toegediend, bij zes dopelingen staat vermeld dat zij uit Empel afkomstig waren. Mogelijk zijn zij eveneens in de kerk van Empel gedoopt.
- 14 GAHT, Oud Archief 's-Hertogenbosch, Inv. Hoekx nr. 331, resolutie 18 december 1663, en Inv. Hoekx nr. 1801 (bijlage rekening 1663/4). Hulp aan gereformeerden om hun vernielde kerk op te bouwen kwam vaker voor. In de Stadsrekeningen lezen we onder meer over steun voor de kerk van Oudenbosch (1632-1633), Zwartsluis (1648-1649) en 'het steden Nijdecken' boven Maastricht (1691-1692).
- 15 Van Heurn a.w., dl. III, p. 226-227.
- 16 H.Th.M. Roosenboom, *De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795* (Tilburg 1997) 163.

*In 1903 werd het oude kerkje van Empel afgebroken. Het in 1828 nog grotendeels vernieuwde gebouw was te klein geworden voor de parochianen. Deze foto werd kort voor de kaalslag genomen.
(Foto: Stadsarchief, collectie dr. Croonen)*

